

ШІСТДЕСЯТНИК ЮРІЙ БАДЗЬО: КИМ ВІН Є ДЛЯ НАС?

*Не стане Україна стабільною і заможною,
поки не утвердиться в своїх правах і потребах
український народ»
Ю. Бадзьо, 1999 рік*

Володимир Кампо
правознавець,
суддя Конституційного суду
України у відставці,
м. Київ

Минає п'ять років як пішов у вічність **Юрій Васильович Бадзьо** (25.04.1936–01.09.2018; народився у селі Копинівці на Закарпатті, останнє місце роботи – Інститут філософії НАН України) – видатний мислитель, ідеолог українського державотворення і національно-визвольного руху, громадсько-політичний діяч, автор визначних праць з питань політичної філософії, історії, соціології та природного права. Все своє свідоме життя він присвятив Україні, боротьбі за її майбутнє та захисту її незалежності від російсько-радянської імперії.

Сьогодні, в годину великої війни України проти рашистської імперії, яка замахнулася на її незалежність і територіальну цілісність, на позбавлення українців їх національної ідентичності, надзвичайно цінним є з'ясування ролі та значення Юрія Бадзя для розвитку сучасних ідейно-політичних процесів у державі. Мабуть, треба розпочати з аналізу його відомого філософського трактату «Право жити: Україна в складі СРСР. Людина в системі тоталітарного соціалізму», К.: Таксон, 1996. 400 с. (далі – «Право жити»), написаного у 1972–1979 роках, який він називав «дисидентською монографією».

У розділі V цього трактату Ю. Бадзьо писав: «Українська нація переживає нині надзвичайно відповідальний період своєї історії. Від того, як ми осмислимо його, значною мірою залежить характер нашої історичної поведінки, отже, і наше майбутнє». Це інтелектуальне завдання й сьогодні залишається особливо актуальним, зокрема з огляду на необхідність спротиву ідеології й політиці імперської росії. Крім цього, дане завдання вимагає вироблення української візії майбутнього України з урахуванням її нових відносин з ЄС та НАТО.

Особисто Ю. Бадзьо добре знав історію України, особливо її радянський період, коли на початках своєї науково-громадської діяльності у 1960-1970-х роках він шукав відповіді на актуальні запити ідейно-політичного життя українського народу. Мова йде про період російського-радянського імперського панування в Україні у складі СРСР, коли на зміну революційному лєнінському більшовизму й комуністичному терористичному сталінізму прийшла хрущовська «ліберальна відлига», що досить швидко змінилась на брежневський тоталітарний «заморозок».

Сам Ю. Бадзьо вбачав у хрущовській «відлизі» шанс для відродження незалежної України і тому згодом він активно підтримував ідеї «радянської перебудови» (1985–1991 роки) генсека КПРС **Михайла Горбачова** (1931–2022), що фактично були її продовженням. Припущення Ю. Бадзя збулося, й наприкінці 1980-х років Україна почала дрейфувати в бік незалежності. Це була реакція на підневільне становище українського народу, про якого за результатами своїх досліджень ще у 1979 році він писав до партійного і державного керівництва СРСР: «Сучасне історичне життя українського народу – це життя в умовах ідеологічного етноциду, політичної безправності, культурної вторинності, духовної незабезпеченості».

Сучасним українцям слід мати на увазі ці думки Ю. Бадзя, бо вони є пересторогою того, що може знову чекати на Україну, якщо путінська росія з метою відновлення колишнього СРСР силою поверне її в російсько-радянську імперію. Звичайно, що Україна на таке ніколи не погодиться, але дана загроза існує й буде існувати для українського народу доти, доки в росії не будуть знищені ідеологія і політика рашизму. Або простіше – російського фашизму/нацизму, що сформувався на ґрунті радянського антифашизму. Після Другої світової війни екс-прем'єр Великобританії, сер **Вінстон Черчилль** (1874–1965) зробив припущення, що наступне покоління фашистів/нацистів виросте з антифашистів. Так і сталося в сучасній росії.

Для Ю. Бадзя переломним у його житті став приїзд у 1961 році на навчання в аспірантурі в Інституті української літератури АН Української РСР. Тут він зустрівся з першими українськими дисидентами-демократами – **Іваном Світличним** (1929–1992), **Василем Стусом** (1938–1985), **Михайлиною Коцюбинською** (1931–2011) та іншими й став активним учасником руху шістдесятників. Цей рух став явищем суспільно-політичного життя у радянській Україні, а ідеї його представників знайшли підтримку далеко за її межами. Шістдесятники – вчені, митці, літератори – були

справжніми апостолами правди і свободи. Вони започаткували українське громадянське відродження, що базувалося на поєднанні національних та європейських цінностей. Це була перша демократична опозиція радянській системі в Україні, опозиція, яка боролася за демократичні свободи, українізацію соціально-культурного життя та державну незалежність.

У таких історичних умовах формувалися критичні погляди Ю. Бадзя на тоталітарну радянську систему, що й були покладені в основу його трактату. Відомий журналіст **Віталій Жежера** (р.н. 1953) дає цікаву політичну характеристику автору «Права жити». Він пише: *«Юрій Бадзьо – постать унікальна в когорті українських політиків першої хвилі національно-демократичного крила. Серед них Бадзьо виділявся такою уперто-спокійною логікою мислення, що здався не філологом (яким формально був за університетським фахом – прим. авт.), а математиком. Або – буддійським монахом, майже без зовнішніх виявів емоцій»*. Далі Жежера підкреслює, що Бадзьо був разючим контрастом *«із бурхливо-темпераментними тодішніми улюбленицями мітингової стихії – В'ячеславом Чорновілом (1937–1999 рр. – прим. авт.), Степаном Хмарою (1937 р.н. – прим. авт.), Володимиром Яворівським (1942–2021 рр. – прим. авт.), Дмитром Павличком (1929–2023 рр. – прим. авт.)»*.

Дійсно, Юрій Бадзьо був у філософському плані іншим, більш прагматичним і незалежним у своїх судженнях, а через це його до кінця не розуміли політики – ні його друзі, ні його вороги. Традиційно політики переважно орієнтувалися на догматично-позитивістську філософію і самі, як образно він зазначав, бачили *«знаки (політичного – прим. авт.) процесу, але не сам процес»*. У своїх судженнях автор «Права жити» часто намагався бути об'єктивним, тобто незалежним від позицій сторін суспільно-політичних конфліктів (відстороненість майже за *Конфуцієм!*).

Він творив оригінальну, синтетичну політичну філософію, що спиралася на прагматичне розуміння держави, її історії, політики і культури.

Визнаний лідер шістдесятників **Іван Дзюба** (1931–2022) написав у 1965 році свій світовий бестселер – памфлет «Інтернаціоналізм чи русифікація?» – як відгук на перші арешти радянської спецслужби серед його однодумців. У цьому памфлеті автор критично і в той же час без зайвого радикалізму оцінював національну політику компартії України. Проте твір було визнано антикомуністичним, і у 1972 році почалася нова хвиля арештів шістдесятників, яка торкнулася і самого Дзюби. Через важкий стан здоров'я він змушений був при арешті та слідству укласти з радянською спецслужбою розумний компроміс, що дав йому шанс вижити, але був негативно оцінений частиною шістдесятників. Памфлет Дзюби був перекладений на світові європейські мови, навіть на китайську мову, що вказувало на інтерес світу до нового погляду на «українське питання».

Власне, після арештів дисидентів у 1972 році Ю. Бадзьо взявся писати своє «Право жити», щоб в українців та особливо у цивілізованого світу не склалося враження, що інтелектуальний спротив російсько-радянській імперії зля в Україні зупинився та йому немає продовження. У нього були й особисті мотиви писати: він критично поставився до компромісу І. Дзюби і тепер мав доказати, що сам може дати суспільству щось нове і не менш важливе, ніж той, кого він критикував. Отже, Бадзьова критика сприяла розвитку доктрини зазначеного спротиву, який на той час мав винятково важливе значення. У результаті вийшло так, що фактично обидва – Дзюба і Бадзьо – стали засновниками доктрини інтелектуального спротиву ідеології та політиці радянської імперії й цю справу виконували до кінця свого життя. Сьогодні в умовах воєнної агресії рашистів проти України дана доктрина набуває особливої актуальності й потребує підтримки нових поколінь українських дослідників.

Перший примірник трактату «Право жити» радянська спецслужба викрала у Ю. Бадзя, а другий вилучила після його арешту у 1979 році. За цей високоінтелектуальний твір радянський суд засудив його до 12 років тюрми і заслання. Але фрагменти трактату все ж були передані на Захід, де їх демократичні ЗМІ використовували в інформаційно-просвітницькій роботі. Після звільнення з місць позбавлення волі Ю. Бадзьо відшукав у архівах другий примірник свого трактату та опублікував його.

У часи незалежності Юрій Васильович написав чимало цікавих, актуальних праць з питань українського державотворення. У них він продовжував сповідувати своє творче кредо: боротьба проти російсько-радянської імперії, яка і в період незалежності продовжувала нав'язувати Україні чужі їй імперські цінності, заперечувати право українців на незалежну державу та національну ідентичність. Бадзьо також критикував недолугих українських політиків-перевертнів, які замість того, щоб боротися проти імперії зла та по-справжньому займатися державними справами, плели інтриги проти своїх опонентів-державників й шукали підтримки... в росії. Як наслідок, Україна знемагала, а народ біднів і зневірювався.

Відомо, що історія розвивається непередбачувано, а тому Ю. Бадзьо зі своєю критикою ідеології та політики імперської росії і сучасна Україна, яка воює із рашистами,

виявилися по один бік історичної барикади духовно близькими. Незалежність й територіальна цілісність України були для автора «Права жити» особливо важливими політичними цінностями. На це вказує те, що створена й очолювана ним Демократична партія України (1990–1992) була єдиною політичною силою, яка 19 серпня 1991 року звернулася до Верховної Ради України з вимогою негайно вийти з СРСР. Як відомо, це сталося 24 серпня того ж року, тобто у день, що став святом Незалежності.

Саме з позицій забезпечення реальної незалежності України Ю. Бадзьо оцінював політичний процес у державі, роль тих чи інших політичних гравців у житті країни. Він у своїх публікаціях не боявся відстоювати «думки проти течії», чим не раз викликав невдоволення своїх більш консервативних колег й подив у колі незалежних експертів. Так, у статті «Влада – опозиція – держава в Україні сьогодні: думки проти течії» (1994) її автор звернув увагу на схематичний поділ українського політикуму на демократів та партократів, тобто колишніх комуністів. Він вважав, що тепер, коли стару, радянську систему зруйновано, такий поділ уже неадекватно відображає дійсність.

Безперечно Ю. Бадзьо був у значній мірі правий, адже психологічно атака на колишніх партократів, які були при українській владі і без яких ця влада тоді фізично не могла функціонувати, виглядала, на його думку, «атакою на будівничий процес, передусім на українську незалежність». Іншими словами, він фактично закликав, щоб на практиці політики і політологи застосовували більш сучасну структуру суспільства, що згодом і сталося, коли вони почали ділити політикум на правих, лівих і центристів. Але з часом Ю. Бадзьо відмовився і від цієї структуризації й перейшов до нового поділу українського політикуму на прихильників і противників російсько-радянської імперії. До цього поділу можна хіба що додати так звані «корисних ідіотів кремля/путіна», які на словах були противниками імперії, а насправді нерідко лили воду на її млин через практику корупції, свавілля, непотизму тощо. В умовах нинішньої оборонної війни України проти рашистів те, що запропонував автор «Права жити», – це просто ідеальний варіант для розмежування її політикуму, в якому ще є частка проросійських діячів та багато «корисних ідіотів кремля/путіна».

Уже на початку 1990-х років Ю. Бадзьо розчарувався в політичному процесі в незалежній Україні, який мав надто хаотичний, корумпований і волюнтаристський характер. Він хотів бачити українську політику чесною, структурованою, а правила політичною поведінки гравців – визначеними. Але цього не було. Так засновник і лідер Демократичної партії України полишив політику й став просто філософом-науковцем, який уважно стежив за політичними подіями в Україні та давав їм свої оцінки, виступав з інтерв'ю перед журналістами, писав статті, брошури, книги.

Усі роки незалежності Ю. Бадзьо фактично виступав громадським уповноваженим по захисту прав українського народу/нації. Він активно боровся проти будь-яких спроб нав'язати Україні ідеологію і політику російсько-радянської імперії, що постійно мімікрувала та нарощувала свої зусилля. Ця імперія ні на день не зупинялась у своїй підривної діяльності проти Української держави/нації, а тому в перші роки незалежності ситуація була на грані нового її політичного завоювання.

Так, у брошурі «Підпільна нація» (2003) Ю. Бадзьо виклав сумні рядки: *«За десять років своєї державної незалежності Україна не перестала бути тим, чим вона зробилася в умовах багатовікової російської окупації – Малоросією, уламком Росії, який зберігає здатність знову опинитися в складі російської держави»*. В іншій роботі він жалівся, що *«новітній імперській ідеології підкорення України не протиставлено ідеологію української правди-свободи, українського права жити»*. Українців у своїй державі він називав *«підпільною нацією»* та не полишав їх захищати.

Для Ю. Бадзя політична ситуація змінилася після того, як під впливом Помаранчевої революції 2004 року до влади прийшов Президент України **Віктор Ющенко** (р.н. 1954). У книзі вченого, що має підназву «Деякі політико-філософські особливості становлення української нації в умовах незалежності» (2010), Бадзьо писав про цю революцію як феноменальну історичну подію, яка *«показала, що запас життєвої, націотворної енергії в нашого народу ще не вичерпався...»*. Те саме можна сказати й про ситуацію в Україні після нападу на неї рашистів 24 лютого 2022 року, коли багато хто пророкував Україні швидку поразку. Проте ЗСУ та український народ продемонстрували і далі демонструють небачену раніше силу спротиву рашистському агресору, єдність і націотворчу енергію.

Попри всі труднощі та невдачі України у перші десятиліття незалежності Ю. Бадзьо вірив в її велике майбутнє як європейської держави. За часів президентства **Леоніда Кучми** (р.н. 1938) вчений критикував проголошений політиком *«європейський вибір України»*, бо це була, на його думку, *«не ідея, не вибір (тобто усвідомлений та обґрунтований намір), а лише туманне політичне гасло...»*. Насправді воно так і було, але це гасло підхопили інші, більш відповідальні політики.

На думку Ю. Бадзя, після приходу до влади Президента В. Ющенка європейський вибір став реальною політикою України, але внутрішні конфлікти між лідерами Помаранчевої революції (президентом і прем'єр-міністром **Юлією Тимошенко** (р.н. 1960)) привели до того, що було втрачено певні європейські перспективи, зокрема у 2008 році – шансу на отримання плану дій по членству в НАТО. Крім цього, дані конфлікти серйозно гальмували процес націотворення, без якого український народ не міг політично об'єднатися й перетворитися у потужну сучасну державу-націю.

Юрій Бадзьо вважав, що українцям, щоб стати повноцінною державною нацією, треба подолати *«брак гідності, комплекс неповноцінності, психологічну слабкість, загрозово низьку, невироблену національну солідарність, інтелектуальну неготовність належно (адекватно) осмислювати історичну ситуацію й перспективи розвитку»*. Як відомо, ці недоліки були наслідком багатовікових – то жорстоких диктаторських, то більш ліберальних – окупаційних режимів, які знищували національну культуру та ідентичність значної частини українського суспільства. Й нині, під час повномасштабної війни, українці фактично здають іспит на національну зрілість й доводять, що вони успішно долають недоліки свого менталітету, на які вказував мислитель.

Ще у вступі до «Права жити» в 1996 році Ю. Бадзьо закликав: *«Творімо Україну українську, Україну в собі і навколо себе»*. Сьогодні його заклик перегукується з новим гаслом воюючої української нації: *«все буде Україна!»*

Насправді ідея про «українську» Україну фактично означає також «європейську» Україну, оскільки за часів незалежності поступово зростала кількість українців, які психологічно й морально стали почувати себе європейцями та розвивати певні європейські традиції у різних сферах приватного і суспільного життя. Сам автор ідеї-заклику вважав, що мова йде про Україну «*демократично, гуманістично консолідовану з усіма національними громадами суспільства, тобто Україну нас усіх, незалежно від національного походження*».

Демократичні ідеї «української України» Ю. Бадзя фактично відстоює Президент **В. Зеленський** – глава держави-нації, яка веде оборонну війну проти агресивних зазіхань російсько-радянської імперії на незалежність і територіальну цілісність України. Реалізація цих ідей забезпечує підтримку держави та ЗСУ з боку народу, веде до того, що починають збуватися мрії поколінь українців, зокрема про вступ України в ЄС і НАТО. З іншого боку, реалізацію ідей мислителя щодо відродження і всебічного розвитку української мови і культури, утвердження національної ідентичності українців тощо держава супроводжує проведенням послідовної політики деколонізації (дерусифікації) та декомунізації суспільно-політичного простору України.

Очевидно, що без творів Ю. Бадзя українці менше знали б про ідеологію й політику свого поневолення російсько-радянською імперією, про причини та наслідки політичного хаосу в незалежній Україні, який росія створювала десятиліттями. Без цих творів світ менше розумів би, чому Україна так відчайдушно борониться від рашистської агресії. Бадзьо давно називав ставлення росії до України «*позиційною війною*» і тому вважав, що у 1997 році Україні слід було підписувати не договір про дружбу та співробітництво з росією, а мирний договір з нею про чіткі гарантії незалежності й територіальної цілісності України. Напевно, що після перемоги над рашистами Україна таки буде мати подібний договір, скоріше не з рашистською, а з іншою, більш цивілізованою Росією, яка буде суворо дотримуватись підписаних гарантій.

Нинішня війна рашистів проти українського народу до певної міри є продовженням репресивної політики російсько-радянської імперії зла щодо українських дисидентів, яких вона також намагалася знищити або залякати. Сьогодні ж потомки цих героїв 1950–1980-х років у лавах ЗСУ дають гідну відсіч злочинній путінській вояччині. Під впливом дисидентів в країні вирости цілі покоління, які готові захищати Україну навіть ціною крові та самого життя. Це підтверджує, що політичні орієнтири, що їх накреслили Ю. Бадзьо та інші українські дисиденти на історичному шляху захисту й оборони незалежності, зробили українців силою, яку ворогу не здолати.

Слід зазначити, що в радянські часи Ю. Бадзьо та шістдесятники мали значну моральну підтримку з боку чесних представників української інтелігенції, які чекали, коли врешті-решт впаде сатанинський комуністичний лад. І не просто чекали, але й готувалися до нових часів, намагаючись опанувати максимумом знань, що будуть потрібні майбутній, нерадянській Україні. Не дивно, що наприкінці горбачовської перебудови радянська спецслужба відслідковувала активістів нових демократичних рухів в Україні та включала їх поряд зі «старими» політичними дисидентами в особливі списки ненадійних осіб – загальним чис-

лом 641. Очевидно, що до цих списків включили й Бадзя, який своєю активною громадсько-політичною діяльністю на межі 1980–1990-х років без сумніву викликав невдоволення в радянській спецслужбі.

У разі збройного повстання або антикомуністичної революції в СРСР радянська спецслужба вважала цих «641» опонентів радянської системи особливо небезпечними для неї, а тому вони підлягали знищенню без суду і слідства. На щастя, українська Революція Незалежності 1990–1991 років (за Ю. Бадзьом – 1989–1991 років), що базувалась на історичному компромісі між націонал-демократами і комуністами, пройшла мирно, і, можливо, ніхто із вказаних у цих списках осіб не постраждав. Правда, був і другий бік цього компромісу: стара кадебістська агентура також залишилась майже неушкодженою і це не раз давалося взнаки на різних етапах розвитку незалежної України аж до нинішньої війни з російським агресором.

В українській гуманітарній науці панує досить вузький підхід до оцінки руху українських шістдесятників як чисто локального явища. Насправді цей рух виразно демонстрував тенденції європейського і світового масштабу. Фактично Ю. Бадзьо та шістдесятники в Україні започаткували не тільки громадянське суспільство, але й по великому рахунку – громадянську революцію в ім'я свободи і справедливості. Так чи інакше ідеї даної революції перегукувались з концепціями демократичних діячів Празької весни (1968 р.) та студентської французької революції, польської «Солідарності» (1980 р.) та китайських демонстрантів на пекінській площі Тяньаньмень (1989 р.). Слід зазначити, що в часи радянської перебудови М. Горбачов фактично використав чимало демократичних ідей шістдесятників, а тому змушений був випустити на волю тих з них, які ще перебували у місцях позбавлення волі. Зокрема, у 1988 році випустили останніх українських політв'язнів – Юрія Бадзя і **Левка Лук'яненка** (1928–2018).

У Європі зазначена революція завершилась тільки частково – у межах країн Балтії, Центральної та Східної Європи. На пострадянському просторі російсько-радянська імперія пережила клінічну смерть у 1991 році, але з часом відродилася. Росія – спадкоємиця радянської імперії – окупувала частину території Молдови і Грузії, а від 2014 року веде агресивну війну проти України та постійно замахується на незалежність країн Балтії, Молдови, Польщі та інших європейських країн. Ця нова імперія шукає підтримку в Китаю, який фактично солідаризується й неофіційно підтримує путінську росію у війні проти України, що насправді означає негласний політичний союз між ними.

Зрозуміло, що Ю. Бадзьо та інші шістдесятники концентрувались на завершенні зазначеної революції 1960–1980-х років в Україні, яка стала справжнім центром світового протистояння російсько-радянській імперії. У багатьох аспектах нинішня воююча Україна нагадує революційну Францію кінця XVIII – початку XIX століття. Остання, як відомо, привела до суспільно-політичної трансформації феодально-монархічну Європу й заклала основи модерної демократії. Так само й Україна змінює євразійський політичний ландшафт (від Будапешта до Владивостока), піднімає антиімперські сили на глобальному Півдні та разом із західними партнерами сприяє модернізації світової політики і безпеки.

У більш широкому плані Юрій Бадзьо допускав, що Україна може стати не лише європейською, а більш

глобальною державою. Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що перед Україною стоїть складне та амбітне завдання: не тільки перемогти ворога, але й закласти основи антиімперської перебудови, насамперед Євразії, щоб звільнити її від загроз рашизму. Без такої глобальної перебудови на субконтиненті українська перемога над рашистською росією не буде ні остаточною, ні достатньо ефективною. У майбутньому український досвід протидії російському фашизму/нацизму може бути корисним, якщо на ґрунті нових агресивних імперій, зокрема на Далекому Сході чи в іншій частині світу, виникнуть нові його різновиди.

Вклад Юрія Бадзя у розвиток і захист незалежної України більш ніж очевидний. У свою чергу Україна у великому боргу перед ним і всіма шістдесятниками, які за свою стражденну працю і нескінченні муки не отримали ні суттєвих матеріальних благ, ні належних моральних компенсацій на відміну від їхніх колег-дисидентів у Польщі, Чехії та інших постсоціалістичних країнах. Окремий законодавчий акт або зміни до законодавства мали б змінити ситуацію в цьому питанні, наскільки це можливо. А також необхідно обов'язково закріпити положення про соціальний захист дітей шістдесятників, які разом зі своїми батьками були невинними жертвами радянської спецслужби та зазнали значних моральних і психологічних втрат – багато з них передчасно пішли з життя. У цьому ж ряду стоїть питання про законодавчий захист прав українських дітей, які стали жертвами нелюдських злочинів російської воячки, а також – про відповідальність міжнародних злочинців за цю війну, першим серед яких є глава рашистів – путін (р.н. 1953).

Проте не менш важливо, щоб Українська держава зберігала історичну пам'ять та підтримувала дух і цінності шістдесятників через політику, освіту, науку, культуру, право тощо. *Парламент мав би ухвалити акт про визнання демократичного руху шістдесятників як політико-ідеологічної основи українського державотворення 1960–1990-х років*. Адже вони не просто чинили екзистенційний опір російсько-радянській імперії, як це робили жертви Голодомору, а надавали пріоритет ідейно-політичній боротьбі. Такий акт мав би стати базою для створення та оновлення культурних інституцій, програм тощо, які необхідні для проведення різних державних і громадських заходів на вшанування пам'яті шістдесятників.

Так, діючий *міський музей шістдесятників у Києві*, в якому зберігаються, зокрема, й архівні матеріали Ю. Бадзя та його однодумців, *необхідно перетворити у Державний музей України як один з провідних музеїв держави з відповідними філіями та архівами шістдесятників у всіх регіонах країни*. Українське суспільство і світ мають знати витоки модерної української нації, її державності, культури, мистецтва, науки, освіти та ін. Адже незалежна Україна офіційно починається з Революції 1990–1991 років, але її демократичні ідеї зародились саме в середовищі шістдесятників у 1960–1970-х роках.

Міністерству культури варто було б створити при вказаному Державному музеї дослідницький центр руху шістдесятників, а разом з Національною академією наук України підготувати багатотомну енциклопедію цього руху. У сфері гуманітарної науки повинно стати доброю традицією включати філософські праці шістдесятників до списку використаної літератури при підготовці наукових

статей, дисертацій, дипломних робіт і т. д. А не так, як сьогодні – ніхто про них не згадує, хіба за винятком окремих вузьких спеціалістів, які вивчають рух шістдесятників.

У Франції немає жодної солідної наукової праці (наприклад з правознавства) без посилань на філософські праці *Ж.-Ж. Руссо* (1712–1778) чи інших діячів, які надихали Французьку революцію кінця XVIII століття. Чому б українським вченим не віддавати належне провісникам української Революції Незалежності 1990–1991 років?

Не дивно, що жоден заклад вищої освіти (далі – ЗВО) не домагається присвоєння собі імені когось з шістдесятників, який зробив визначний вклад у розвиток українського суспільства і держави. Ні І. Дзюби, ні Ю. Бадзя, ні *Миколи Руденка* (1920–2004), ні *Євгена Сверстюка* (1927–2014), ні багатьох інших достойних мислителів. У багатьох сучасників, особливо серед старших поколінь, ще не вивітрилися з голови радянські мантри про вчинені ними злочини, яких насправді не було, а були лише інші думки чи позиції, ніж догматичні комуністичні. Після тривалих дискусій став носити ім'я Василя Стуса Донецький національний університет. У цілому дане питання потребує публічного обговорення. Звісно, таке питання є справою державної ваги, а не окремих колективів ЗВО, які можуть подекуди займати неконструктивну позицію та спиратись на корпоративні, а не державні інтереси. Рано чи пізно ситуація зміниться, але демократична громадськість має займати у цьому питанні активну і принципову позицію.

Було б цілком справедливо, якби ім'я Юрія Бадзя присвоїти Ужгородському національному університету, випускником якого він є. На Закарпатті немає більш заслуженого перед українською спільнотою громадсько-політичного і наукового діяча, ніж він, а це багато значить. Для університетської та й закарпатської громади загалом таке рішення держави було б значним кроком уперед у справі опанування антиімперської – гуманістичної й демократичної – ідеології шістдесятників, що є ключовою для утвердження верховенства права та становлення демократичної, соціальної, правової держави в Україні, а в регіоні – міжнародного миру. Відтак настав час по-новому оцінювати роль і значення діяльності Юрія Бадзя як провісника нової української, а відтак і європейської ери в Україні.

... Очевидно, що ідейно-політичні позиції Ю. Бадзя не втратили, а скоріш набули ще більшої актуальності з огляду на Велику війну України проти рашистських загартників. Ким він є для нас сьогодні? – Надійною опорою та дороговказною зіркою у непростому, повному звитяг житті українського народу, який захищає не тільки суверенітет своєї країни і життя її громадян, а й Європу та європейські цінності. Це визнає Європа, і в цьому є частка заслуг і Ю.В. Бадзя.

Без перебільшення можна сказати, що, перемігши рашистського звіра, Україна стане, як про це мріяв Ю. Бадзьо, стабільною і заможною, бо тільки тоді український народ утвердиться у своїх правах і вольностях. Автор «Права жити» віддано любив Україну, якої ніколи не зрікався, не зважаючи на важкі випробовування, що випали на його дисидентську долю. І таку глибоку, вистраждану любов він заповів усім українцям від мала до велика, бо саме це те, що нас, українців, об'єднує у військових частинах, територіальних громадах та у державі в цілому.

Любов облагороджує світ і в цьому світі народжується нова Україна, що є для всього світу символом правди і свободи. ■